

Малгажата Вайцяхоўская-Заёнец
Варшава

Экзістэнцыялізм у творчасці Андрэя Федарэнкі

Экзістэнцыялізм – паняцце вельмі шырокае і агульнае. Прадстаўнікі гэтага кірунку мелі розныя погляды, таму навукоўцы звычайна вылучаюць хрысціянскі і атэістычны экзістэнцыялізм. Прыхільнікі хрысціянскай плыні – С. К’еркегор і Ф. Дастаеўскі – лічылі, што жыццё без рэлігіі абмяжоўвае чалавека. Паводле Ф. Дастаеўскага, адмаўленне Бога нараджае зло, а гэта значыць, што атэізм і неабмежаваная волянасць з’яўляюцца прычынай усяго дрэннага¹. Жан-Поль Сартр, прадстаўнік атэістычнага экзістэнцыялізму, сцвярджаў, што не Бог, а чалавек стварае самога сябе. Чалавек таксама стварыў Бога: “Zdaniem Sartre’a, człowiek, świadom zmienności, braku równowagi oraz braku tożsamości własnej świadomości, posiadał pragnienie idei łączącej w sobie cechy odznaczającej się wolnością świadomości oraz stałości i tożsamości bytu. Taką ideą, powołaną do życia przez człowieka, jest właśnie Bóg. Dopiero taka koncepcja Boga ucieleśnia ideał człowieka”². Падобныя, аднак больш для нас актуальныя погляды выяўляў А. Камю. На яго думку, чалавеку цяжка жыць у нерацыянальным свеце, ён патрабуе Бога, чагосьці рацыянальнага, нейкай асновы і паратунку. Таму некаторыя шукаюць дапамогі ў рэлігіі. Іншыя спрабуюць жыць у гэтым рэальным свеце, у якім няма Бога і ў якім, здаецца, нашая экзістэнцыя не мае сэнсу. Адзіным ратункам з’яўляецца барацьба з абсурдам, бунт³.

Экзістэнцыялісты сцвярджаюць, што чалавек з’яўляецца вольным і ёсць стваральнікам самога сябе. У цэнтр увагі яны ставяць чалавека і ўсё звязанае з чалавечым існаваннем. Для пісьменнікаў найбольш важным, што можна выкарыстаць у творчасці, з’яўляецца тэма адчужанасці, адзіноцтва і смерці⁴. Экзістэнцыялізм – гэта выяўленне індыўідуальных перажыванняў людзей, якія страцілі ўпэўненасць уласнай экзістэнцыі,

¹ K. Szocik, *Ateizm jako źródło zła w twórczości Fiodora Dostojewskiego* [online], <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,6303> [доступ: 20.02.2015].

² K. Szocik, *Ateizm i etyka w filozofii Jeana Paula Sartre’a* [online], <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,5864/q,Ateizm.i.etyka.w.filozofii.Jeana.Paula.Sartrea> [доступ: 20.02.2015].

³ J. Rypień, *Życ bez wieczności. Filozofia egzystencji Alberta Camusa* [online], <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,5027/q,Zyc.bez.wiecznosci.Filozofia.egzystencji.Alberta.Camusa> [доступ: 20.02.2015].

⁴ A. Miś, *Filozofia współczesna. Główne nurty*, Warszawa 2002, с. 89

якія перажылі экзістэнцыяльны крызіс⁵. Менавіта такія рысы гэтай філасофіі можна знайсці ў творчасці Андрэя Федарэнкі.

Творчасць беларускага пісьменніка не была даследаваная крытыкамі і літаратуразнаўцамі ў сувязі з тэмай экзістэнцыялізму. Увогуле, пра А. Федарэнку напісана няшмат. Літаратуразнаўца Лада Алейнік адна з нямногіх, хто закранаў у сваіх працах творчасць пісьменніка. У сваёй кнізе *Пясочны гадзіннік* яна ахарактарызавала як раннія творы А. Федарэнкі, так і апошнія. У 2014 г. у часопісе “Дзеяслоў” з’явіўся артыкул Л. Алейнік *Рабі тое, да чаго ляжыць душа* пра асобу і творчасць Андрэя Федарэнкі. У ім аўтарка піша пра вялікі талент пісьменніка, які вытрымаў пробу часу. Літаратуразнаўца падкрэслівае яго майстэрства ў будове сюжэту, тварэнні персанажаў. У артыкуле яна звяртае ўвагу на аўтабіяграфічны характар творчасці аўтара, на тэматычную разнароднасць яго твораў.

Экзістэнцыяльныя праблемы ў творчасці А. Федарэнкі не характарызаваліся крытыкамі і літаратуразнаўцамі. Наш артыкул з’яўляецца першай спробай такога аналізу на аснове асобных твораў пісьменніка.

У кнігу *Нічыя* А. Федарэнкі ўключаны напісаныя ў розны час тры творы: *Вёска*, *Нічыя* і *Рэвізія*. Гэта тры асобныя гісторыі людзей, якія маюць розныя праблемы і жывуць у іншых умовах, а нават часах. Аднак спалучае іх адно: усе знаходзяцца напярэдадні чагосьці новага ва ўласным жыцці, змены, якая ўплывае на іх будучыню. Усе яны перажываюць унутраную барацьбу, шукаюць сэнс існавання. Што важна, іх асабістыя перамены супадаюць са зменамі, якія адбываюцца ў месцы дзеяння падзей – Беларусі.

Герой першай аповесці, якая называецца *Вёска*, Антон Васкевіч – гэта малады чалавек, студэнт, які трапіў у складаную сітуацыю. Выключаны з ВНУ, ён мусіць вярнуцца ў родную вёску. Антону сорамна перад аднавяскоўцамі, перад маці, якая мела вялікія спадзяванні на сына. Вяртанне дадому выклікае вялікія эмоцыі ў галоўнага героя, чытач разам з ім адчувае гэты стрэс. Антон Васкевіч, пабыўшы ў іншым свеце, іншым асяроддзі, моцна змяніўся. Добра вядомыя месцы і асобы цяпер бачацца яму іншымі: “Сядзячы цяпер на ўслончыку, пазіраючы на гэтае жоўтае матчына паліто, на самую маці, Антон адчуў, як у сярэдзіне ў ім нешта вось-вось збіраецца абарвацца, а вочы пачынае шчыпаць”⁶. Маці, якая ўвесь час жыла ў вёсцы, цяжка працавала, не разумее: чаму яе сына выгналі з інстытута толькі з-за таго, што ён гаварыў па-беларуску: “Нашто ты так гаварыў? – спытала зноў у Антона. – Хіба ты не ўмеў, як трэба? Ты ж разумны, у варміі служыў...”⁷.

Антон пачынае думаць, што ён нідзе не мае дому, ўласнага месца. З аднаго боку ён хоча вучыцца і жыць у Мінску, з другога – ён любіць

⁵ *Ibidem*, с. 91.

⁶ А. Федарэнка, *Нічыя*, Мінск 2009, с. 10.

⁷ *Ibidem*, с. 12.

вёску. Кожная мясціна ў вёсцы – гэта часцінка яго ўласнай душы, яго мінуўшчына. Сутыкненне з прыродай будзіць у ім прыемныя ўспаміны, узрушае яго. У адпаведнасці з філасофіяй С. К’еркегора Антона можна назваць *чалавекам-намадай*, асобай, якая нідзе не можа ўкараніцца⁸.

Ганна Кісліцына звяртае ўвагу на гэтае раздваенне душы галоўнага героя (і самога аўтара): “*Закальцаваная структура – горад-вёска-горад – адпавядае не толькі месцазнаходжанню галоўнага героя Антона Васкевіча, але і тапаграфіі яго душы, якая то ўзрываецца на хвалі другога беларускага Адраджэння, то падае ў бездань традыцыйнай нацыянальнай абыякавасці...*”⁹. Сапраўды, пасля такой актыўнай дзейнасці ў Мінску, веры ў магчымасць тварэння новай, незалежнай краіны, Антон Васкевіч апынуўся ў месцы, у якім ніхто не думаў пра барацьбу за радзіму і беларускую мову. З гэтага часу пачынаецца ўнутранае раздваенне галоўнага героя. Ён працуе ў бібліятэцы, якая, здаецца, нікому непатрэбная. Адзіноцтва і неразуменне прымушаюць яго шукаць паратунку ў гарэлцы. Гарэлка становіцца тым, што дае магчымасць вытрымаць, пражыць дзень у добрым гуморы: “Былі грошы – Васкевіч альбо сам ішоў у магазін купляць што там будзе – *чарніла*, шампанскае, гарэлку, – альбо пасылаў яе. Яна ахвотна ішла, і Васкевіч ведаў чаму: з ім цвярозым ёй было нецікава, ім не было пра што гаварыць. Сядзець і моўчкі цалавацца? І колькі можна так вытрымаць? Затое як усё змянялася, варта было яму выпіць шклянку віна ці трохі гарэлкі! Ажываў, веселеў Васкевіч, гадзінамі мог малаціць пра свой *Менск...*”¹⁰. Яна – гэта маладая, няпоўнагадовая Наташа, у якой Антон знаходзіць бліzkую душу. Ён падабаецца маладой дзяўчыне, імпануе ёй сваім вопытам.

Увогуле, Антон, як і кожны чалавек, хоча мець кагосьці, з кім можа пагаварыць. Апрача маці і Пульса, ён мае кантакт толькі з мясцовай моладдзю. Гэтая моладзь здаецца галоўнаму герою зусім іншая, чым мінская, аднак хутка яму ўдаецца прыстасавацца да новай сітуацыі: “Рослую чарнявую звалі Ірэна, гэта была Пецева стрыечная сястра, прыехала з Гомеля. Яна аказалася вясёлай балбатухай, а пасля, калі Васкевіч выпіў і ўжо не саромеўся добра яе разглядаць, ён зразумеў, што яна – з тых гарадскіх дзяўчат, якія з 13 гадоў пачынаюць туляцца з хлопцамі па пад’ездах і паддашшах, і што цяпер, – а цяпер ёй на выгляд было гадоў 20 – яна, як кажуць, *видала виды*, дзеўка яшчэ тая, і адсюль яе раскаванасць”¹¹.

Алкоголь здаваўся памагаць Антону Васкевічу, але гэта былі толькі ўцёкі. Ён бачыў, якія праблемы мае беларуская вёска. Пачатак 1990-х гадоў з’яўляўся часам вялікіх перамен ва ўсёй Еўропе. У Беларусі

⁸ А. М і ś, *op. cit.*, с. 93.

⁹ Г. К і с л і ц ы н а, *Нічыё: дзве душы Андрэя Федарэнкі* [online], <http://budzma.org/news/nichyye-dzvyie-dushy-andreya-fyedarenki.html> [доступ: 20.09.2013].

¹⁰ А. Ф е д а р э н к а, *op. cit.*, с. 72.

¹¹ *Ibidem*, с. 68.

таксама, аднак у Сасноўцы людзі больш клапаціліся пра штодзённае жыццё, чым пра незалежнасць. Рэферэндум – гэта толькі фармальнасць: “І сорамна, прыкра было чапляць гэтыя хітрыя і разам з тым падлізлівыя да людзей плакаты; Васкевіч разумеў, што лепшай, большай прапаганды і не трэба, і дзе-дзе, а тут, на яго радзіме, пагалоўна будуць крэсліць *НЕТ* (напісалі б закрэсліць *ДА* – было б закрэслена *ДА*), а ён, *шчыры незалежнік*, беларус Антон Васкевіч, сваімі ўласнымі рукамі памагае праводзіць гэтую агітацыю...”¹².

Як відаць, жыццёвыя перамены і праблемы галоўнага героя пераплятаюцца з пераменамі і праблемамі Беларусі і яе жыхароў. Антон перажывае не толькі ўласную сітуацыю, але і складанасць жыцця блізкіх яму асоб і аднавяскоўцаў. Гэта яшчэ больш павялічвае яго боль і бяссільнасць. Неўзабаве прыходзіць змена, пералом у яго жыцці. Усё пачынаецца ад смерці Валеры – равесніка Антона. Гэтая нечаканая смерць аднакласніка выклікае вялікае ўражанне на галоўным героем, які раней з зайздасцю пазіраў на багацейшага хлапца. Антон зразумеў, што грошы і ўяўнае шчасце не маглі абараніць Валеру перад трагедыяй. “Цэлы віхор думак закруціў у ім, і першая – такая вядомая ўсім жывым! – «не я, а ён...» Вось табе і пяты *жыгуль*, вось табе і красуня-жонка не павіталася...”¹³.

Пасля гэтага здарэння Антон Васкевіч едзе ў горад і там ўваходзіць у царкву. З гэтага моманту родзіцца ў ім новае пачуццё – усведамленне існавання Бога: “І вось толькі цяпер, стоячы ў царкве каля самага ўваходу, уражаны смерцю аднакласніка, удыхаючы духмяны дымок свечак, слухаючы хор, Васкевіч упершыню ў жыцці адчуў, як варушыцца ў грудзях – хай слаба, але варушыцца – *ТОЕ*. *ТОЕ*, чаму няма тлумачэння, што жыве ў кожным з нас, жыве, ці дрэмле, ці спіць, але што рана ці позна абавязкова абудзіцца, хоць на імгненне, хоць у час апошняга ўздыху”¹⁴.

Такі стан супадае з думкай хрысціянскага экзістэнцыялізму, прадстаўнікі якога гавораць, што чалавек можа выйсці з абсурднай сітуацыі пры дапамозе любові і веры¹⁵. На думку аднаго з найбольш вядомых экзістэнцыялістаў, С. К’еркегора, чалавек павінен пайсці ў бок рэлігіі, калі хоча рэальна глядзець на свет і сябе ў ім. Асоба, якая думае толькі пра выгоднае жыццё, упадае ў распач, пустэчу і меланхолію¹⁶. Як пісаў сам філосаф: “Jeżeli tak jest, jeżeli nie ma żadnych świętych więzów łączących ludzkość, [...] jeżeli pokolenia mijają, idąc przez życie jak okręt po morzu, jak wicher na pustyni, jak bezmyślne i bezowocne działanie, jeżeli wieczne zapomnienie zawsze czyha na swoją zdobycz i nie ma rzeczy, która

¹² *Ibidem*, с. 53.

¹³ *Ibidem*, с. 96.

¹⁴ *Ibidem*, с. 98.

¹⁵ K. M a r l e g a, *Egzystencjalizm* [online], <http://wspolczesnosc.klp.pl/a-9236.html> [доступ: 10.09.2013].

¹⁶ A. M i ś, *op. cit.*, с. 97.

by była dość silna, aby wyzwolić od tego – jakże puste i beznadziejne wydaje się życie!”¹⁷.

Герой твора А. Федарэнкі не змяняецца за адну хвіліну, не становіцца асобай, якая глыбока і апантана верыць у існаванне Бога. Ён усведамляе сабе магчымую прысутнасць Бога і вялікую моц рэлігіі. Антон перастае змагацца з сабою і пачынае пагаджацца з рэчамі, на якія не мае ўплыву: “«Дык каму трэба, каб я быў такі, як ёсць? Жыў так, як живу? Тым, хто выганяў мяне з Менска?» [...] «Я ў волі Яго. Захоча – і забярэ да сябе, як Валеру, захоча – верне ў Менск, не захоча – і я правякую тут!»”¹⁸. Унутраная гармонія і спакой дапамагаюць Антону змяніць свой падыход да жыцця. Хутка потым пачынаецца новае – ідуць перамены ў Беларусі, а Антон можа вярнуцца ў інстытут.

Пра падобныя часы напісаны раман *Рэвізія*, у якім А. Федарэнка вельмі цікава прадстаўляе жыццё і думкі асобы, якая жыве ў 1989 годзе і, адначасова, ў 1920. Алесь Трухан – гэта, таксама як і Антон Васкевіч, студэнт, які жыве ў часе вялікіх перамен у Беларусі. Гэта ўражлівы чалавек, а яго хвароба ў вялікай ступені ўплывае на яго адносіны да сябе і іншых: “Да таго за сваё адносна невялікае жыццё быў ён выматаны сіроцтвам, адзінотаю, хваробамі, няўдачамі, настолькі ўжо звикся з гэтым сваім пастаянным – аж да непрыстойнасці – няшчасцем, што пачаў прымаць яго за належнае, як субстанцыю, пачаў нават насіцца з ім, цаніць яго – так, як іншыя носяцца і цэняць у сабе ўдачлівасць, талент, здароўе...”¹⁹. Алесь увесь час сутыкаўся з несправядлівасцю і адзінотай і безупынна думае пра ўласную смерць. Ён не бачыць сэнсу свайго існавання.

Такі падыход да жыцця таксама ўласцівы экзістэнцыялістам. Ужо М. Хайдэгер пісаў, што чалавечае існаванне ёсць нетрывалае і імкнецца да смерці, што будзіць у чалавеку трывогу²⁰. З іншага боку, прадстаўнікі экзістэнцыялізму вераць у волю і творчасць кожнай асобы. Нягледзячы на тое, што мэтай жыцця з’яўляецца смерць, чалавек сам можа надаць сэнс свайму існаванню: “Egzystencjalizm ujawnia antynomie konstytuujące człowieka: skończoność i nieskończoność, czasowość i wieczność, konieczność i wolność”²¹.

Алесь Трухан, пачуўшы добрыя словы пра свой твор, на хвіліну змяніў падыход да сябе і сваёй будучыні: “А што, калі... не спектакль гэта? А праўда? І памогуць яму нават надрукавацца... І на іншыя мовы перакладуць... І ці не ёсць гэты эпизод усяго толькі пачаткам – чагосьці вялікага, значнага, што крута пераменіць яго лёс, яго будучыню...”²². Прыхільнасць і дапамога чужых людзей дазваляе яму марыць і мець

¹⁷ S. Kierkegaard, *Bojaźń i drżenie. Choroba na śmierć*, Warszawa 1972, c. 13.

¹⁸ А. Федарэнка, *op. cit.*, c. 99.

¹⁹ *Ibidem*, c. 311.

²⁰ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. III, c. 273.

²¹ A. Karpiński, J. Kojko, *Filozofia: zarys historii*, Gdynia 2001, c. 138.

²² А. Федарэнка, *op. cit.*, c. 323.

надзею на паляпшэнне жыцця. Аднак гэта не перашкаджае Алесю Трухану думаць пра сябе як пра выключную асобу: “Лепш быць хворым, адзінокім, кім заўгодна, любым вырадкам у сям’і, чым быць «як усе», мяшчанскай бязлікаю масай, чым растварэнне ў натоўпе, зліццё з ім – небыццё...”²³. Алесь адчувае сваю арыгінальнасць: яго вылучае сярод іншых ягоная хвароба.

У сваім “другім жыцці” ён таксама хворы, паранены, аднак мае штосьці іншае – сям’ю, уласнае месца і, што важнае, вялікія веды пра будучыню. Ён думае: ці можна гэта выкарыстаць? Ці магчыма змяніць ход гісторыі? “Можа, разбурыць савецкі лад у зародку? Не даць адбыцца калектывізацыі? Папярэдзіць гібель Купалы з Гарэцкім? Не дапусціць вайны, голаду, Чарнобыля? Ён можа намаляваць план канструкцыі касмічнай ракеты? Звышгукавога, ці любога іншага, самалёта? Кампутара, тэлевізара, халадзільніка, магнітафона?”²⁴. І дае адказ: не можа і не хоча ўплываць на гісторыю таму, што ён тады не нарадзіўся б. Уласнае жыццё, хаця так недасканалае, ёсць для яго больш важнае чым сусветныя падзеі, так далёкія і цяжкія да спынення.

Апрача таго, што Алесь мае пісьменніцкі талент, яго чакала найважнейшая падзея ў жыцці – рызыкаўная аперацыя. Чакаючы той дзень, галава Алеся Трухана была перапоўненая думкамі пра смерць. Ён амаль ніколі не думаў пра будучыню, для яго лічыўся толькі сённяшні дзень: “Можна і так сказаць: будучыня – тое, чаго няма, гэта небыццё, гэта сінонім смерці. Альбо індывідуальнай – ад старасці, хваробы, няшчаснага выпадку, альбо масавай, агульнай – ад ядзернага выбуху, чарговага ледніка, цеплавога эфекту, астывання зямлі – ды ўсё, што заўгодна, і ўсё гэта будучыня, і ўсё гэта смерць!”²⁵. Як і экзістэнцыялісты, галоўны герой звяртае ўвагу на тое, што адбываецца тут і цяпер, і што непасрэдна з ім звязанае. Час чакання на аперацыю пераплятаецца з часам, які Алесь Трухановіч прымушаны правесці ў турме. Ён рыхтуецца на магчымасць хуткай смерці, аднак яна не прыходзіць, што яшчэ больш здзіўляе галоўнага героя. Цяпер ён бачыць, што не ўсё загадзя вырашанае і ён прымушаны нанова навучыцца жыць: “Не так смерць – прадчуванне яе, падрыхтоўка да яе, набліжэнне яе страшыла, як вось гэтае, раптоўна зваленае на галаву, жыццё. Столькі ўжо было патрачана сілы, энергіі, духоўнага запasu, што ён цяпер проста не ведаў, дзе браць дадатковыя рэзервы? Як гэтую дыстанцыю адужаць?!”²⁶.

Варта звярнуць увагу, што не толькі Алесь Трухан пачынае новы этап уласнага жыцця. Падзеі ў Беларусі з’яўляюцца важнай часткай твора. 1989 год – гэта год фарміравання літаратурнага аб’яднання “Тутэйшыя”. 1920 год – гэта пачатак камуністычнага тэрору.

²³ *Ibidem*, с.332.

²⁴ *Ibidem*, с. 357.

²⁵ *Ibidem*, с. 385.

²⁶ *Ibidem*, с. 398.

Зусім іншы змест аповесці *Нічыё*, хоць падзеі таксама адбываюцца ў 20-я гады XX ст. У гэтым творы аўтар прадстаўляе чытачу пачаткі фарміравання беларускага войска, Слуцкае паўстанне. А. Федарэнка выбраў тут гістарычныя падзеі, пра якія мала напісана. Сам заглавак твора дае пэўную характарыстыку твора: “*Нічыё* – гэта ўдалае вызначэнне не толькі для тубыльцаў, якія аказаліся – добраахвотна і пад прымусам – уцягнутымі ў падзеі Слуцкага паўстання. Гэта ўдалае вызначэнне беларусаў наогул – не рускія, ні палякі... Ні *савецкія*, ні заходнія. Нацыя ў вечным пошуку ідэнтыфікацыі... і моцнага пляча”²⁷.

Тэму ідэнтыфікацыі беларускага народа закраналі шмат якія пісьменнікі, аднак А. Федарэнка прадстаўляе розныя абліччы сваіх герояў перад зменамі ў краіне і перад пагрозай страты жыцця. Адным з галоўных герояў твора з’яўляецца малады беларускі салдат – Дзяніс. Ужо на пачатку аповесці можна заўважыць яго непадрыхтаванасць. Дзяніс хаваецца ад свайго атраду ў доме бацькі, яго думкі накіраваныя ў зусім іншы бок. Як і большасць хлопцаў у яго узросце, ён хоча імпанаваць сваім калегам, жыць цікава і прыемна. “Хто і як даведаецца, што «геройства» ягонага на тое хапіла, каб вярнуць з каморы вынесці, а потым спужаўся, у атрад не паехаў, урэшце збег да суседзяў, абы дома не заставацца?.. Гэта гледзячы як раскажаш...”²⁸. Дзяніс з’яўляецца добрым чалавекам, аднак ён не быў падрыхтаваны, каб змагацца з так магутным праціўнікам. Яго эгаізм і няўважлівасць давялі да трагедыі.

Іншы герой – Чайка – гэта ўзор выдатнага камандзіра. Ён мужны, мае прыхільнасць людзей і сваіх салдатаў. Сапраўднае шчасце, што такі чалавек стаіць на чале невялікага слуцкага атраду. Ён так пра сябе гаворыць: “Навошта ён узяўся і камандуе гэтымі людзьмі, калі ні ўва што не верыць?”²⁹. Чайка ведае, што новае беларускае войска не мае шанцаў з Чырвонай арміяй ці з палякамі, аднак, не маючы лепшай прапановы, прымае гэтую пасаду. Гэта вельмі цікавая постаць. З аднаго боку ён песіміст, не мае энергіі, каб быць камандзірам: “Канечне, ён не мог не зайздросціць ім. Іхняй веры, іхняму фанатызму, іхняй любові да свайго... Тое, што яму, наогул, двурэшнаму камандзіру палка, бачылася няўдалым спектаклем, тое для іх несумненна было самай святой, самай важнай у жыцці справай”³⁰. З другога боку, хаця Чайка адпускае бальшавіцкага шпіёна Лебедзева, ён стараецца прытрымлівацца ваенных правіл. Аднак праца з дрэнна ўзброеным войскам і людзьмі, якія не маюць адпаведнай падрыхтоўкі, уплывае на яго адносіны да паўстання. Пасля “ўцёкаў з турмы”, ён адчувае вялікую палёгку, што не мусіць ужо займаць так адказнай пасады, што ўсё для яго скончана: “Што мне цяпер да гэтага! Ды праваліцеся вы ўсе: і рускія з беларускімі, і белыя з чырвонымі! [...] Да д’ябла вашыя рэвалюцыі, войны, вашыя межы

²⁷ Г. Кісліцына, *op. cit.*

²⁸ *Ibidem*, с. 202.

²⁹ *Ibidem*, с. 162.

³⁰ *Ibidem*, с. 168.

і радзімы! У Бога няма ні межаў, ні граніц, ні нацыянальнасцяў! Зямлі вам мала?! Неба мала?! Месца пад гэтым небам?!³¹.

Наступны герой – гэта Валодзька Піліпчук, малады хлопец, які з вялікай энергіяй і адданасцю выконвае ўсе загады. Ён з’яўляецца супрацьлегласцю Дзяніса – забірае старую кабылу бацькі, каб толькі далучыцца да атраду. Ці гэтая адданасць і спантаннасць прыносяць яму здзяйсненне і прызнанне? Можна сказаць, што ўсе вышэйзгаданыя постаці апынуліся ў абсурднай сітуацыі. Яны не маглі выйграць з жорсткай рэчаіснасцю, якую накідвалі тыя часы.

Калі гаворыцца пра абсурд, нельга не згадаць аднаго з найбольш вядомых экзістэнцыялістаў – Альбэрта Камю. Ён разглядаў гэтую тэму ў трох сваіх творах: *Чужы, Калігула і Міф пра Сізіфа*. Як піша Э. Каспэрскі, А. Камю жыў і тварыў у цяжкіх часах: “Ramy, aura i tło lichej lub pozornej demokracji, agresywnego faszyzmu, kataklizmu wojennego i zimnej wojny nadawały – częściej zresztą skrycie i pośrednio niż jawnie – publiczny rezonans opiniom, ocenom i sądom egzystencjalistów. Kształtowały barwę, treść i kierunek doznawanych przez nich przeżyć i kreślonych obrazów. Uprawdopodobniały odmalowywaną w nich grozę, ukrytą w tajemniczym, obcym, odpychającym i niesamowitym świecie, zanurzenie w absurdalnej, nieobliczalnej rzeczywistości, skłócenie z rozumem i zdrowym rozsądkiem”³². Прычынай абсурду з’яўляецца канфлікт паміж розумам і бытам. А. Камю лічыў, што чалавечых мар, пачуццяў, любові ці сяброўства не можна назваць абсурднымі, абсурдная ёсць рэчаіснасць, якая не дае ім здзейсніцца³³.

Такую рэчаіснасць прадстаўляе А. Федарэнка ў сваім творы. Чыстыя і шчырыя намеры маладога Валодзькі не маглі ажыццявіцца ў сутыкненні з такой рэчаіснасцю. Камандзір Чайка не мог дапамагчы свайму малому войску ў барацьбе з вялікай дзяржавай, а палахлівы і рассяяны Дзяніс не мог стаць выдатным салдатам. Таксама і Сізіф ніколі не змог закатаць вялікага каменя на гару. Гэта не значыць, што іх дзеянне не мела сэнсу, аднак, каб яго знайсці сам чалавек мусіць зразумець абсурднасць уласнага становішча: “Rozwiązanie tego rodzaju – mocno zresztą dzisiaj, po latach i z dystansu, akademickie i retoryczne – Camus zobrazował w eseju *Mit Syzyfa* [...]. Dzięki tej ostrej świadomości absurdalnego położenia, bohater eseju był w stanie wewnętrznie przeciwstawić się ujarzmieniu i pozostać «w sobie i dla siebie» panem własnego losu”³⁴. Здаецца, што гэта ўдалося герою аповесці *Вёска* – Антону Васкевічу. Таксама Чайка здагадаўся, у якой апынуўся сітуацыі і пачуўся вольным.

³¹ *Ibidem*, с. 256.

³² Е. К а с п е р с к и, *Rozliczyć egzystencjalizm... (Albert Camus z perspektywy najnowszości)* [online], <http://www.tekstualia.pl/index.php?DZIAL=teksty&ID=596> [доступ: 22.09.2013].

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

Э. Каспэрскі звяртае ўвагу на тое, што экзістэнцыялізм з'яўляецца сёння чымсьці іншым, чым у часах А. Камю. Не адыгрывае ўжо так важнай ролі ў каментаванні сучасных падзей: "W przejściu od lat czterdziestych XX wieku do pierwszej i drugiej dekady wieku XXI dokonała się jaskrawa, zasadnicza zmiana aksjologicznego i literackiego paradygmatu. Postępujące krok po kroku przesunięcia i przewartościowania sprawiły, że programowa retoryka egzystencjalizmu stała się w jakiejś części oczywistością, bądź też – w innej z kolei części – zestarzała się, zbłądła oraz straciła dawną, poruszającą sugestywność i siłę oddziaływania"³⁵. Вярта, аднак, успомніць, што сітуацыя ў Беларусі на многіх узроўнях з'яўляецца абсурднай. А. Федарэнка, таксама як і А. Камю ў свой час, крытыкуе рэчаіснасць, асуджае мінулае, якое ўвесь час уплывае на людзей.

Нічыё А. Федарэнкі – гэта кніга, якая прадстаўляе чалавека і беларускі народ у часе пераломных момантаў у іх гісторыі. Гэта даследаванне чалавечых характараў, пошукаў уласнага шляху, разлікаў з мінулым. Аўтар звяртае ўвагу на індывідуалізм кожнага чалавека, асабліва ў творчым вымярэнні. Раман можна даследаваць у многіх аспектах, а яго экзістэнцыяльны характар дае магчымасць параўнання з найлепшымі творамі сусветнай літаратуры. А. Федарэнка кранае тэмы агульначалавечыя і, адначасова, шчыльна звязаныя з гісторыяй беларускага народа і беларускай літаратуры.

У аповесці *Ланцуг* А. Федарэнка вельмі цікава перадаў гісторыю крадзежу грошай, якая паўплывала на жыццё многіх незнаёмых людзей. Гэтая твор быў напісаны яшчэ ў 1994 г. і надрукаваны як кінааповесць у часопісе "Дзеяслоў". Галоўны герой, малады ўрач Яўген Вінярскі, вырашае ўкрасці грошы хірурга Стэльмаха, які ў бальніцы трымае даляры, патрэбныя на аперацыю дачкі. Хірург шчыра і адкрыта расказвае пра ўсё Вінярскаму, не думаючы пра подлы характар маладога доктара. Увогуле, Яўгена чытач пазнае як вельмі халоднага матэрыяліста: "Раз-пораз Вінярскі кідаў позірк на старога доктара, які блізарука нагінаўся над сталом, выстаўляючы сваю галаву-вожык, – і тады ў вачах у Вінярскага ўспыхвала нейкае блюзнерства, нават пагарда"³⁶.

Вінярскі хоча прыемнага, выгоднага жыцця. Ён не любіць людзей, дрэнна ставіцца да пацыентаў. У яго галаве з'яўляецца думка, што гэтыя грошы дапамогуць яму выехаць з краіны, пра што заўсёды марыў. Ён няўмела інсцэніруе крадзеж і забірае грошы. Тое, што пасля адбываецца ў галаве рабаўніка, А. Федарэнка апісвае па-майстэрску. З упэўненага ў сабе чалавека пісьменнік робіць спалоханага няшчасніка. Эмоцыі і думкі, якія з'яўляюцца ў маладога доктара даводзяць яго амаль да шаленства: "Галава проста трашчала, свярбелі скроні і шыя. Ён устаў, выйшаў у залю – бацькі толькі што павячэралі і глядзелі тэлевізар, – дастаў з аптэчкі ўпакоўку мепрабамата, вярнуўся і выпіў

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ А. Федарэнка, *Ланцуг*, Мінск 2012, с. 3.

таблетку, пасядзеў трохі і выпіў другую. Каб лепш падзейнічала, пачаў чытаць на ўпакоўцы: «Здымае пачуццё страху, трывогі, супакойвае... Рэкамендуецца перад аперацыямі...»³⁷.

Яўген вырашае аддаць грошы, аднак смерць Стэльмаха і звязанае з тым замяшанне перашкаджаюць яму ў тым. Цяпер ён не толькі рабаўнік, але і забойца. Ён не можа і не хоча жыць з такой думкай, таму яго адзінай мэтай з'яўляецца зварот грошай. Такое становішча галоўнага героя нагадвае чытачу іншую вядомую літаратурную постаць – Раскольнікава. У творы Ф. Дастаеўскага, вольная воля і перакананне сваёй вышыні вядуць героя да найгоршага. Яго перажыванні, а потым і перамену, расійскі пісьменнік апісвае выдатна. Падобны настрой заўважны ў творы беларускага пісьменніка.

Вялікі ўплыў на Вінярскага мела знаёмства з Васілём – бедным пісьменнікам, да якога трапілі няшчасныя даляры. Шчыры, бестурботны Васіль нагадвае Вінярскаму як той дрэнна ставіўся да яго ў бальніцы, якім з'яўляецца нячутым чалавекам. Гэта зрабіла вялікае ўражанне на ўрачу, ён ніколі гэтага не забыў.

Яўген падкідае грошы маладому пісьменніку, які не можа паверыць у сваё шчасце. У ім родзіцца многа думак, як дзякуючы грашам, змяніць сваю экзістэнцыю. Урэшце ўсе даляры, якія маглі б уратаваць жыццё дачкі Стэльмаха, ідуць да прастытуткі Жаны, з якой сустракаецца Васіль (а раней і Яўген). Мы бачым, як лёсы невядомых людзей пераплятаюцца, а спалучаюць іх украдзеныя грошы. Жана не мае ніякіх праблем і сумненняў у сувязі з падазронамі грашыма. Яна добра ведае, як імі распарадзіцца, аднак хутка іх траціць і даляры зноў вяртаюцца ў бальніцу да Вінярскага.

Пасля гэтых падзей героі нібы пераходзяць мяжу, штосьці змяняецца ў іх саміх, у падыходзе да жыцця. Васіль перастае пісаць і піць гарэлку, Жана выязджае з краіны, а Яўген далей працуе ў бальніцы: «Ён ужо даўно выкінуў з галавы мары пра замежжа, грошы больш не копіць, днямі прападае ў клініцы. Яго хваляць»³⁸. А. Федарэнка вельмі добра паказвае, як адно нашае рашэнне, часам ірацыянальнае, можа мець вялікі ўплыў як і на нашае жыццё, так і на жыццё іншых. Вінярскі пачынае штосьці, што потым жыве ўласным жыццём. Як піша В. Марціновіч: «Аповесць ляціць наперад, героя ўвесь час нешта штурхае ў сьпіну, нейкае адчуванне экзистэнцыйнай жудасці, нельгічнасці быцця і сьвету»³⁹.

Здаецца, што экзістэнцыялізм гэта ўжо даўно забытая з'ява ў філасофіі і літаратуры, аднак чытаючы творы Ф. Дастаеўскага ці А. Камю бачым, што яны ўвесь час актуальныя. У абсурдным і жорсткім свеце

³⁷ *Ibidem*, с. 17.

³⁸ А. Федарэнка, *Ланцуг*, Мінск 2012, с. 59.

³⁹ В. Марціновіч, *Ланцуг Андрэя Федарэнкі* [online], <http://www.svaboda.org/content/article/24691561.html> [доступ: 22.09.2013].

трэба бараніць і заўважаць індывідуалізм кожнай асобы, яе перажыванні і патрэбу вольнасці. Так як раней экзістэнцыялісты, мы цяпер павінны падумаць пра ролю рэлігіі ў нашым жыцці.

У сваіх творах А. Федарэнка выдатна стварае постаці, перадае іх думкі і перажыванні. Яны непасрэдна звязаныя з праблемамі Беларусі і беларускага народа. Савецкія часы знішчылі ў беларускай літаратуры суб'ектыўныя каштоўнасці чалавечага характару. А. Федарэнка вяртае героям іх індывідуальныя рысы, верагоднасць і выключнасць, якія ўласцівыя кожнаму чалавеку і кожнаму народу.

Małgorzata Wojciechowska-Zajac

Existentialism in Andrey Fiedarenka's Books**A b s t r a c t**

The article presents the influence of existential philosophy on the literature of Andrey Fiedarenka, one of the most famous contemporary authors writing in Belarusian. In his books he shows main characters during the most difficult times of their lives. Exclusion and social isolation make their existence miserable. Fiedarenka gives us a perfect view of the human psyche, including disorientation and meaninglessness of a person's fate. He presents separate ways of finding (or trying to find) a purpose or the meaning of life. The author creates very authentic but also very unique and complicated characters, which places him among other world great novelists. Moreover, he points out a difficult situation of Belarusian culture, showing absurdity and injustice in people's lives. His works also show us important moments in Belarusian history, reminding us that the struggle of a single person could be a struggle of the whole nation.